वाराहीं च प्रवक्ष्यामि महिषोपरि संस्थिताम्
वराहसदृशी देवी शिरश्चामरधारिणी ३०
गदाचक्रधरा तद्वद्दानवेन्द्रविनाशिनी
इन्द्राणीमिन्द्रसदृशीं वज्रशूलगदाधराम् ३१
गजासनगतां देवीं लोचनैर्बहुभिर्वृताम्
तप्तकाञ्चनवर्णाभां दिव्याभरणभूषिताम् ३२
तीक्ष्णखड्गधरां तद्वद्वक्ष्ये योगेश्वरीमिमाम्
दीर्घजिह्वामूर्ध्वकेशीमस्थिखण्डैश्च मण्डताम् ३३
दंष्ट्राकरालवदनां कुर्याच्चैव कृशोदरीम्
कपालमालिनीं देवीं मुण्डमालाविभूषिताम् ३४
कपालं वामहस्ते तु मांसशोणितपूरितम्
मस्तिष्काक्तं च बिभ्राणां शक्तिकां दक्षिणे करे ३५
गृध्रस्था वायसस्था वा निर्मांसा विनतोदरी
करालवदना तद्वत्कर्तव्या सा त्रिलोचना ३६
चामुण्डा बद्धघण्टा वा द्वीपिचर्मधरा शुभा
दिग्वासाः कालिका तद्वद्रासभस्था कपालिनी ३७
सुरक्तपुष्पाभरणा वर्धनीध्वजसंयुता
विनायकं च कुर्वीत मातृणामन्तिके सदा ३८
वीरेश्वरश्च भगवान्वृषारूढो जटाधरः
वीणाहस्तस्त्रिशूली च मातृणामग्रतो भवेत् ३९
श्रियं देवीं प्रवक्ष्यामि नवे वयसि संस्थिताम्
सुयौवनां पीनगण्डां रक्तौष्ठीं कुञ्चितभ्रुवम् ४०
पीनान्नतस्तनतटां मणिकुण्डलधारिणीम्
सुमण्डलं मुखं तस्याः शिरः सीमन्तभूषणम् ४१
पद्मस्वस्तिकशङ्खैर्वा भूषितां कुण्डलालकैः
कञ्चुकाबद्धगात्री च हारभूषौ पयोधरौ ४२

नागहस्तोपमौ बाहू केयूरकटकोज्ज्वलौ
पद्मं हस्ते प्रदातव्यं श्रीफलं दक्षिणे भुजे ४३
मेखलाभरणां तद्वत्तप्तकाञ्चनसप्रभाम्
नानाभरणसंपन्नां शोभनाम्बरधारिणीम् ४४
पार्श्वे तस्याः स्त्रियः कार्याश्चामरव्यग्रपाणयः
पद्मासनोपविष्टा तु पद्मसिंहासनस्थिता ४५
करिभ्यां स्नाप्यमानाऽसौ भृङ्गाराभ्यामनेकशः
प्रक्षालयन्तौ करिणौ भृङ्गाराभ्यां तथाऽपरौ ४६
स्तूयमाना च लोकेशैस्तथा गन्धर्वगुह्यकैः
तथैव यक्षिणी कार्या सिद्धासुरनिषेविता ४७
पार्श्वयोः कलशौ तस्यास्तोरणे देवदानवाः
नागाश्चैव तु कर्तव्याः खड्गखेटकधारिणः ४८
अधस्तात्प्रकृतिस्तेषां नाभेरूर्ध्वं तु पौरुषी
फणाश्च मूर्ध्नि कर्तव्या द्विजिह्वा बहवः समाः ४९
पिशाचा राक्षसाश्चैव भूतवेतालजातयः
निर्मांसाश्चैव ते सर्वे रौद्रा विकृतरूपिणः ५०
क्षेत्रपालश्च कर्तव्यो जटिलो विकृताननः
दिग्वासा जटिलस्तद्वच्छ्वगोमायुनिषेवितः ५१
कपालं वामहस्ते तु शिरः केशसमावृतम्
दक्षिणे शस्त्रिकां दद्यादसुरक्षयकारिणीम् ५२
अथातः संप्रवक्ष्यामि द्विभुजं कुसुमायुधम्
पार्श्वे चाश्वमुखं तस्य मकरध्वजसंयुतम् ५३
दक्षिणे पुष्पबाणं च वामे पुष्पमयं धनुः
प्रीतिः स्याद्दक्षिणे तस्य भोजनोपस्करान्विता ५४
रतिंश्च वामपार्श्वे तु शयनं सारसान्वितम्
पटश्च पटहश्चैव खरः कामातुरस्तथा ५५

पार्श्वतो जलवापी च वनं नन्दनमेव च
सुशोभनश्च कर्तव्यो भगवान्कुसुमायुधः ५६
संस्थानमीषद्वक्रं स्याद्विस्मयस्मितवक्त्रकम्
एतदुद्देशतः प्रोक्तं प्रतिमालक्षणं मया
विस्तरेण न शक्नोति बृहस्पतिरपि द्विजाः ५७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतार्चानुकीर्तने प्रतिमालक्षणं नामैकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६१

अथ द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

सूत उवाच
पीठिकालक्षणं वक्ष्ये यथावदनुपूर्वशः
पीठोच्छ्रायं यथावच्च भागान्षोडश कारयेत् १
भूमावेकः प्रविष्टः स्याच्चतुर्भिर्जगती मता
वृत्तो भागस्तथैकः स्याद्वृतः पटलभागतः २
भागैस्त्रिभिस्तथा कण्ठः कण्ठपट्टस्तु भागतः
भागाभ्यामूर्ध्वपट्टश्च शेषभागेन पट्टिका ३
प्रविष्टं भागमेकैकं जगतीं यावदेव तु
निर्गमस्तु पुनस्तस्य यावद्वै शेषपट्टिका ४
वारिनिर्गमनार्थं तु तत्र कार्यः प्रणालकः
पीठिकानां तु सर्वासामेतत्सामान्यलक्षणम् ५
विशेषान्देवताभेदाच्छृणुध्वं द्विजसत्तमाः
स्थण्डिला वाऽथ वापी वा यक्षी वेदी च मण्डला ६
पूर्णचन्द्रा च वज्रा च पद्मा वार्धशशी तथा
त्रिकोणा दशमी तासां संस्थानं वा निबोधत ७
स्थण्डिला चतुरस्रा तु वर्जिता मेखलादिभिः
वापी द्विमेखला ज्ञेया यक्षी चैव त्रिमेखला ८

चतुरस्त्रायता वेदी न तां लिङ्गेषु योजयेत्
मरण्डला वर्तुला या तु मेखलाभिर्गणप्रिया ९
रक्ता द्विमेखला मध्ये पूर्णचन्द्रा तु सा भवेत्
मेखलात्रयसंयुक्ता षडस्त्रा वज्रिका भवेत् १०
षोडशास्त्रा भवेत्पद्मा किंचिद्ध्रस्वा तु मूलतः
तथैव धनुषाकारा सार्धचन्द्रा प्रशस्यते ११
त्रिशूलसदृशी तद्वत्त्रिकोणा ह्यूर्ध्वतो मता
प्रागुदक्प्रवणा तद्वत्प्रशस्ता लक्षणान्विता १२
परिवेषं त्रिभागेन निर्गमं तत्र कारयेत्
विस्तारं तत्प्रमाणं च मूले चाग्रे तथोर्ध्वतः १३
जलमार्गश्च कर्तव्यस्त्रिभागेन सुशोभनः
लिङ्गस्यार्धविभागेन स्थौल्येन समधिष्ठिता १४
मेखला तत्त्रिभागेन खातं चैव प्रमाणतः
अथवा पादहीनं तु शोभनं कारयेत्सदा १५
उत्तरस्थं प्रणालं च प्रमाणादधिकं भवेत्
स्थरिडलायामथाऽऽरोग्यं धनं धान्यं च पुष्कलम् १६
गोप्रदा च भवेद्यक्षी वेदी संपत्प्रदा भवेत्
मरण्डलायां भवेत्कीर्तिर्वरदा पूर्णचन्द्रिका १७
आयुष्प्रदा भवेवज्रा पद्मा सौभाग्यदा भवेत्
पुत्रप्रदाऽर्धचन्द्रा स्यात्त्रिकोणा शत्रुनाशिनी १८
देवस्य यजनार्थं तु पीठिका दश कीर्तिताः
शैले शैलमयीं दद्यात्पार्थिवे पार्थिवीं तथा १९
दारुजे दारुजां कुर्यान्मिश्रे मिश्रां तथैव च
नान्ययोनिस्तु कर्तव्या सदा शुभफलेप्सुभिः २०
अचायामसमं दैर्घ्यं लिङ्गायामसमं तथा
यस्य देवस्य या पत्नी तां पीठे परिकल्पयेत्

एतत्सर्वं समाख्यातं समासात्पीठलक्षणम् २१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतार्चानुकीर्तने पीठिकानुकीर्तनं नाम द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६२

अथ त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

अथातः संप्रवक्ष्यामि लिङ्गलक्षणमुत्तमम्
सुस्निग्धं च सुवर्णं च लिङ्गं कुर्याद्विचक्षणः १
प्रासादस्य प्रमाणेन लिङ्गमानं विधीयते
लिङ्गमानेन वा विद्यात्प्रासादं शुभलक्षणम् २
चतुरस्त्रे समे गर्ते ब्रह्मसूत्रं निपातयेत्
वामेन ब्रह्मसूत्रस्य अर्चाया लिङ्गमेव च ३
प्रागुत्तरेण लीनं तु दक्षिणापरमाश्रितम्
पुरस्यापरदिग्भागे पूर्वद्वारं प्रकल्पयेत् ४
पूर्वेण चापरं द्वारं माहेन्द्रं दक्षिणोत्तरम्
द्वारं विभज्य पूर्वं तु एकविंशतिभागिकम् ५
ततो मध्यगतं ज्ञात्वा ब्रह्मसूत्रं प्रकल्पयेत्
तस्यार्धं तु त्रिधा कृत्वा भागं चोत्तरतस्त्यजेत् ६
एवं दक्षिणतस्त्यक्त्वा ब्रह्मस्थानं प्रकल्पयेत्
भागार्धेन तु यल्लिङ्गं कार्यं तदिह शस्यते ७
पञ्चभागविभक्तेषु त्रिभागो ज्येष्ठ उच्यते
भाजिते नवधा गर्भे मध्यमं पाञ्चभागिकम् ८
एकस्मिन्नेव नवधा गर्भे लिङ्गानि कारयेत्
समसूत्रं विभज्याथ नवधा गर्भभाजितम् ९
ज्येष्ठमर्धं कनीयोऽर्धं तथा मध्यममध्यमम्
एवं गर्भः समाख्यातस्त्रिभिर्भागैर्विभाजयेत् १०

ज्येष्ठं तु त्रिविधं ज्ञेयं मध्यमं त्रिविधं तथा
कनीयस्त्रिविधं तद्वल्लिङ्गभेदा नवैव तु ११
नाभ्यर्धमष्टभागेन विभज्याथ समं बुधैः
भागत्रयं परित्यज्य विष्कम्भं चतुरस्रकम् १२
अष्टास्रं मध्यभं ज्ञेयं भागं लिङ्गस्य वै ध्रुवम्
विकीर्णे चेत्ततो गृह्य कोणाभ्यां लाञ्छयेद्बुधः १३
अष्टास्रं कारयेत्तद्वदूर्ध्वमप्येवमेव तु
षोडशास्त्रीकृतं पश्चाद्वर्तुलं कारयेत्ततः १४
आयामं तस्य देवस्य नाभ्यां वै कुण्डलीकृतम्
माहेश्वरं त्रिभागं तु ऊर्ध्ववृत्तं त्ववस्थितम् १५
अधस्ताद्ब्रह्मभागस्तु चतुरस्रो विधीयते
अष्टास्रो वैष्णवो भागो मध्यस्तस्य उदाहृतः १६
एवं प्रमाणसंयुक्तं लिङ्गं वृद्धिप्रदं भवेत्
तथाऽन्यदपि वक्ष्यामि गर्भमानं प्रमाणतः १७
गर्भमानप्रमाणेन यल्लिङ्गमुचितं भवेत्
चतुर्धा तद्विभज्याथ विष्कम्भं तु प्रकल्पयेत् १८
देवतायतनं सूत्रं भागत्रयविकल्पितम्
अधस्ताच्चतुरस्रं तु अष्टास्रं मध्यभागतः १९
पूज्यभागस्ततोऽर्धं तु नाभिभागस्तथोच्यते
आयामे यद्भवेत्सूत्रं नाहस्य चतुरस्रके २०
चतुरस्रं परित्यज्य अष्टास्रस्य तु यद्भवेत्
तस्याप्यर्धं परित्यज्य ततो वृत्तं तु कारयेत् २१
शिरः प्रदक्षिणं तस्य संक्षिप्तं मूलतो न्यसेत्
भ्रष्टपूजं भवेल्लिङ्गमधस्ताद्विपुलं च यत् २२
शिरसा च सदा निम्नं मनोज्ञं लक्षणान्वितम्
सौम्यं तु दृश्यते यत्तु लिङ्गं तद्वृद्धिदं भवेत् २३

अथ मूले च मध्ये तु प्रमाणं सर्वतः समम्
एवंविधं तु यल्लिङ्गं भवेत्तत्सार्वकामिकम् २४
अन्यथा यद्भवेल्लिङ्गं तदसत्संप्रचक्षते
एवं रत्नमयं कुर्यात्स्फाटिकं पार्थिवं तथा
शुभं दारुमयं चापि यद्वा मनसि रोचते २५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतार्चानुकीर्तनं नाम
त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६३

अथ चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

ऋषय ऊचुः
देवतानामथैतासां प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम्
वद सूत यथान्यायं सर्वेषामप्यशेषतः १
सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम्
कुण्डमण्डपवेदीनां प्रमाणं च यथाक्रमम् २
चैत्रे वा फाल्गुने वाऽपि ज्येष्ठे वा माधवे तथा
माघे वा सर्वदेवानां प्रतिष्ठा शुभदा भवेत् ३
प्राप्य पक्षं शुभं शुक्लमतीते दक्षिणायने
पञ्चमी च द्वितीया च तृतीया सप्तमी तथा ४
दशमी पौर्णमासी च तथा श्रेष्ठा त्रयोदशी
आसु प्रतिष्ठा विधिवत्कृता बहुफला भवेत् ५
आषाढे द्वे तथा मूलमुत्तराद्वयमेव च
ज्येष्ठाश्रवणरोहिण्यः पूर्वाभाद्रपदा तथा ६
हस्ताश्विनी रेवती च पुष्यो मृगशिरस्तथा
अनुराधा तथा स्वाती प्रतिष्ठादिषु शस्यते ७
बुधो बृहस्पतिः शुक्रस्त्रयोऽप्येते शुभग्रहाः

एभिर्निरीक्षितं लग्नं नक्षत्रं च प्रशस्यते ८
ग्रहताराबलं लब्ध्वा ग्रहपूजां विधाय च
निमित्तशकुनं लब्ध्वा वर्जयित्वाऽद्भुतादिकम् ९
शुभयोगे शुभस्थाने क्रूरग्रहविवर्जिते
लग्न ऋक्षे प्रकुर्वीत प्रतिष्ठादिकमुत्तमम् १०
अयने विषुवे तद्वत्षडशीतिमुखे तथा
एतेषु स्थापनं कार्यं विधिदृष्टेन कर्मणा ११
प्राजापत्ये तु शयनं श्वेते तूत्थापनं तथा
मुहूर्ते स्थापनं कुर्यात्पुनर्ब्राह्मे विचक्षणः १२
प्रासादस्योत्तरे वाऽपि पूर्वे वा मण्डपो भवेत्
हस्तान्षोडश कुर्वीत दश द्वादश वा पुनः १३
मध्ये वेदिकया युक्तः परिक्षिप्तः समन्ततः
पञ्च सप्तापि चतुरः करान्कुर्वीत वेदिकान् १४
चतुर्भिस्तोरणैर्युक्तो मण्डपः स्याच्चतुर्मुखः
प्लक्षद्वारं भवेत्पूर्वं याम्ये चौदुम्बरं भवेत् १५
पश्चादश्वत्थघटितं नैयग्रोधं तथोत्तरे
भूमौ हस्तप्रविष्टानि चतुर्हस्तानि चोच्छ्रये १६
सूपलिप्तं तथा श्लक्ष्णं भूतलं स्यात्सुशोभनम्
वस्त्रैर्नानाविधैस्तद्वत्पुष्पपल्लवशोभितम् १७
कृत्वैवं मण्डपं पूर्वं चतुर्द्वारेषु विन्यसेत्
अव्रणान्कलशानष्टौ ज्वलत्काञ्चनगर्भितान् १८
चूतपल्लवसंछन्नान्सितवस्त्रयुगान्वितान्
सर्वौषधिफलोपेतांश्चन्दनोदकपूरितान् १९
एवं निवेश्य तद्गर्भे गन्धधूपार्चनादिभिः
ध्वजादिरोहणं कार्यं मण्डपस्य समन्ततः २०
ध्वजांश्च लोकपालानां सर्वदिक्षु निवेशयेत्

पताका जलदाकारा मध्ये स्यान्मगडपस्य त २१
गन्धधूपादिकं कुर्यात्स्वैः स्वैर्मन्त्रैरनुक्रमात्
बलिं च लोकपालेभ्यः स्वमन्त्रेण निवेदयेत् २२
ऊर्ध्वं तु ब्रह्मणे देयं त्वधस्ताच्छेषवासुकेः
संहितायां तु ये मन्त्रास्तद्दैवत्याः शुभाः स्मृताः २३
तैः पूजा लोकपालानां कर्तव्या च समन्ततः
त्रिरात्रमेकरात्रं वा पञ्चरात्रमथापि वा २४
अथवा सप्तरात्रं तु कार्यं स्यादधिवासनम्
एवं सतोरणं कृत्वा अधिवासनमुत्तमम् २५
तस्याप्युत्तरतः कुर्यात्स्नानमगडपमुत्तमम्
तदर्धेन त्रिभागेन चतुर्भागेन वा पुनः २६
आनीय लिङ्गमर्चां वा शिल्पिनः पूजयेद्बुधः
वस्त्राभरणरत्नैश्च येऽपि तत्परिचारकाः २७
क्षमध्वमिति तान्ब्रूयाद्यजमानोऽप्यतः परम्
देवं प्रस्तरणे कृत्वा नेत्रज्योतिः प्रकल्पयेत् २८
अक्ष्णोरुद्धरणं वक्ष्ये लिङ्गस्यापि समासतः
सर्वतस्तु बलिं दद्यात्सिद्धार्थघृतपायसैः २९
शुक्लपुष्पैरलंकृत्य घृतगुग्गुलधूपितम्
विप्राणां वाचनं कुर्याद्दद्याच्छक्त्या च दक्षिणाम् ३०
गां महीं कनकं चैव स्थापकाय निवेदयेत्
लक्षणं कारयेद्भक्त्या मन्त्रेणानेन वै द्विजः ३१
ओंनमो भगवते तुभ्यं शिवाय परमात्मने
हिरगयरेतसे विष्णो विश्वरूपाय ते नमः ३२
मन्त्रोऽयं सर्वदेवानां नेत्रज्योतिःष्वपि स्मृतः
एवमामन्त्र्य देवेशं काञ्चनेन विलेखयेत् ३३
मङ्गल्यानि च वाद्यानि ब्रह्मघोषं सगीतकम्

वृद्ध्यर्थं कारयेद्विद्वानमङ्गल्यविनाशनम् ३४
लक्षणोद्धरनं वक्ष्ये लिङ्गस्य सुसमाहितः
त्रिधा विभज्य पूज्यायां लक्षणं स्याद्विभाजकम् ३५
लेखात्रयं तु कर्तव्यं यवाष्टान्तरसंयुतम्
न स्थूलं न कृशं तद्वन्न वक्रं छेदवर्जितम् ३६
निम्नं यवप्रमाणेन ज्येष्ठलिङ्गस्य कारयेत्
सूक्ष्मास्ततस्तु कर्तव्या यथा मध्यमके न्यसेत् ३७
अष्टभक्तं ततः कृत्वा त्यक्त्वा भागत्रयं बुधः
लम्बयेत्सप्त रेखास्तु पार्श्वयोरुभयोः समाः ३८
तावत्प्रलम्बयेद्विद्वान्यावद्भागचतुष्टयम्
भ्राम्यते पञ्चभागार्ध्वं कारयेत्संगमं ततः ३९
रेखयोः संगमे तद्वत्पृष्ठे भागद्वयं भवेत्
एवमेतत्समाख्यातं समासाल्लक्षणं मया ४०

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रतिष्ठानुकीर्तनं नाम
चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६४

अथ पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

सूत उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि मूर्तिपानां तु लक्षणम्
स्थापकस्य समासेन लक्षणं शृणुत द्विजाः १
सर्वावयवसंपूर्णो वेदमन्त्रविशारदः
पुराणवेत्ता तत्त्वज्ञो दम्भलोभविवर्जितः २
कृष्णसारमये देशे य उत्पन्नः शुभाकृतिः
शौचाचारपरो नित्यं पाषण्डकुलनिःस्पृहः ३
समः शत्रौ च मित्रे च ब्रह्मोपेन्द्रहरप्रियः
ऊहापोहार्थतत्त्वज्ञो वास्तुशास्त्रस्य पारगः ४

आचार्यस्तु भवेन्नित्यं सर्वदोषविवर्जितः
मूर्तिपास्तु द्विजाश्चैव कुलीना ऋजवस्तथा ५
द्वात्रिंशत्षोडशाथापि अष्टौ वा श्रुतिपारगाः
ज्येष्ठमध्यकनिष्ठेषु मूर्तिपा वः प्रकीर्तिताः ६
ततो लिङ्गमथार्चां वा नीत्वा स्नपनमण्डपम्
गीतमङ्गलशब्देन स्नपनं तत्र कारयेत् ७
पञ्चगव्यकषायेण मृद्भिर्भस्मोदकेन च
शौचं तत्र प्रकुर्वीत वेदमन्त्रचतुष्टयात् ८
समुद्रज्येष्ठमन्त्रेण आपो दिव्येति चापरः
यासां राजेति मन्त्रस्तु आपो हि ष्ठेति चापरः ९
एवं स्नाप्य ततो देवं पूज्य गन्धानुलेपनैः
प्रच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन अभिवस्त्रेत्युदाहृतम् १०
उत्थापयेत्ततो देवमुत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते
आमूरजेति च तथा रथे तिष्ठेति चापरः ११
रथे ब्रह्मरथे वाऽपि धृतां शिल्पिगणेन तु
आरोप्य चाऽनयेद्विद्वानाकृष्णेन प्रवेशयेत् १२
ततः प्रास्तीर्य शय्यायां स्थापयेच्छनकैर्बुधः
कुशानास्तीर्य पुष्पाणि स्थापयेत्प्राङ्मुखं ततः १३
ततस्तु निद्राकलशं वस्त्रकाञ्चनसंयुतम्
शिरोभागे तु देवस्य जपन्नेवं निधापयेत् १४
आपो देवीति मन्त्रेण आपोऽस्मान्मातरोऽपि च
ततो दुकूलपट्टैश्च च्छाद्य नेत्रोपधानकम् १५
दद्याच्छिरसि देवस्य कौशेयं वा विचक्षणः
मधुना सर्पिषाऽभ्यज्य पूज्य सिद्धार्थकैस्ततः १६
आप्यायस्वेति मन्त्रेण या ते रुद्र शिवेति च
उपविश्यार्चयेद्देवं गन्धपुष्पैः समन्ततः १७

सितं प्रतिसरं दद्याद्बार्हस्पत्येति मन्त्रतः
दुकूलपट्टैः कार्पासैर्नानाचित्रैरथापि वा १८
आच्छाद्य देवं सर्वत्र च्छत्रचामरदर्पणम्
पार्श्वतः स्थापयेत्तत्र वितानं पुष्पसंयुतम् १९
रत्नान्योषधयस्तत्र गृहोपकरणानि च
भाजनानि विचित्राणि शयनान्यासनानि च २०
अभि त्वा शूर मन्त्रेण यथा विभवतो न्यसेत्
क्षीरं क्षौद्रं घृतं तद्वद्भक्ष्यभोज्यान्नपायसैः २१
षड्विधैश्च रसैस्तद्वत्समन्तात्परिपूजयेत्
बलिं दद्यात्प्रयत्नेन मन्त्रेणानेन भूरिशः २२
त्र्यम्बकं यजामह इति सर्वतः शनकैर्भुवि
मूर्तिपान्स्थापयेत्पश्चात्सर्वदिक्षु विचक्षणः २३
चतुरो द्वारपालांश्च द्वारेषु विनिवेशयेत्
श्रीसूक्तं पावमानं च सोमसूक्तं सुमङ्गलम् २४
तथा च शान्तिकाध्यायमिन्द्रसूक्तं तथैव च
रक्षोघ्नं च तथा सूक्तं पूर्वतो बह्वृचो जपेत् २५
रौद्रं पुरुषसूक्तं च श्लोकाध्यायं सशुक्रियम्
तथैव मण्डलाध्यायमध्वर्युर्दक्षिणे जपेत् २६
वामदेव्यं बृहत्साम ज्येष्ठसाम रथंतरम्
तथा पुरुषसूक्तं च रुद्रसूक्तं सशान्तिकम् २७
भारुण्डानि च सामानि च्छन्दोगः पश्चिमे जपेत्
अथर्वाङ्गिरसं तद्वन्नीलं रौद्रं तथैव च २८
तथाऽपराजितादेवीसप्तसूक्तं सरौद्रकम्
तथैव शान्तिकाध्यायमथर्वा चोत्तरे जपेत् २९
शिरःस्थाने तु देवस्य स्थापको होममाचरेत्
शान्तिकैः पौष्टिकैस्तद्वन्मन्त्रैर्व्याहृतिपूर्वकैः ३०

पलाशोदुम्बराश्वत्था अपामार्गः शमी तथा
हुत्वा सहस्रमेकैकं देवं पादे तु संस्पृशेत् ३१
ततो होमसहस्रेण हुत्वा हुत्वा ततस्ततः
नाभिमध्यं तथा वक्षः शिरश्चाप्यालभेत्पुनः ३२
हस्तमात्रेषु कुण्डेषु मूर्तिपाः सर्वतोदिशम्
समेखलेषु ते कुर्युर्योनिवक्त्रेषु चाऽऽदरात् ३३
वितस्तिमात्रा योनिः स्याद्गजोष्ठसदृशी तथा
आयता छिद्रसंयुक्ता पार्श्वतः कलयोच्छ्रिता ३४
कुण्डात्कलानुसारेण सर्वतश्चतुरङ्गुला
विस्तारेणोच्छ्रयात्तद्वच्चतुरस्रा समा भवेत् ३५
वेदिभित्तिं परित्यज्य त्रयोदशभिरङ्गुलैः
एवं नवसु कुण्डेषु लक्षणं चैव दृश्यते ३६
आग्नेयशाक्रयाम्येषु होतव्यमुदगाननैः
शान्तये लोकपालेभ्यो मूर्तिभ्यः क्रमशस्तथा ३७
तथा मूर्त्यधिदेवानां होमं कुर्यात्समाहितः
वसुधा वसुरेताश्च यजमानो दिवाकरः ३८
जलं वायुस्तथा सोम आकाशश्चाष्टमः स्मृतः
देवस्य मूर्तयस्त्वष्टावेताः कुण्डेषु संस्मरेत् ३९
एतासामधिपान्वक्ष्ये पवित्रान्मूर्तिनामतः
पृथ्वीं पाति च शर्वश्च पशुपश्चाग्निमेव च ४०
यजमानं तथैवोग्रो रुद्रश्चाऽऽदित्यमेव च
भवो जलं सदा पाति वायुमीशान एव च ४१
महादेवस्तथा चन्द्रं भीमश्चाऽऽकाशमेव च
सर्वदेवप्रतिष्ठासु मूर्तिपा ह्येत एव च ४२
एतेभ्यो वैदिकैर्मन्त्रैर्यथास्वं होममाचरेत्
तथा शान्तिघटं कुर्यात्प्रतिकुण्डेषु सर्वतः ४३

शतान्ते वा सहस्रान्ते संपूर्णाहुतिरिष्यते
समपादः पृथिव्यां तु प्रशान्तात्मा विनिक्षिपेत् ४४
आहुतीनां तु संपातं पूर्णकुम्भेषु वै न्यसेत्
मूलमध्योत्तमाङ्गेषु देवं तेनावसेचयेत् ४५
स्थितं च स्नापयेत्तेन संपाताहुतिवारिणा
प्रतियामेषु धूपं तु नैवेद्यं चन्दनादिकम् ४६
पुनः पुनः प्रकुर्वीत होमः कार्यः पुनः पुनः
पुनःपुनश्च दातव्या यजमानेन दक्षिणा ४७
सितवस्त्रैश्च ते सर्वे पूजनीयाः समन्ततः
विचित्रैर्हेमकटकैर्हेमसूत्राङ्गुलीयकैः ४८
वासोभिः शयनीयैश्च प्रतियामे च शक्तितः
भोजनं चापि दातव्यं यावत्स्यादधिवासनम् ४९
बलिस्त्रिसंध्यं दातव्यो भूतेभ्यः सर्वतोदिशम्
ब्राह्मणान्भोजयेत्पूर्वं शेषान्वर्णांस्तु कामतः ५०
रात्रौ महोत्सवः कार्यो नृत्यगीतकमङ्गलैः
सदा पूज्याः प्रयत्नेन चतुर्थीकर्मयावता ५१
त्रिरात्रमेकरात्रं वा पञ्चरात्रमथापि वा
सप्तरात्रमथो कुर्यात्क्वचित्सद्योऽधिवासनम्
सर्वयज्ञफलो यस्मादधिवासोत्सवः सदा ५२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽधिवासनविधिर्नाम
पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६५

अथ षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

सूत उवाच
कृत्वाऽधिवासं देवानां शुभं कुर्यात्समाहितः
प्रासादस्यानुरूपेण मानं लिङ्गस्य वा पुनः १

पुष्पोदकेन प्रासादं प्रोक्ष्य मन्त्रयुतेन तु
पातयेत्पक्षसूत्रं तु द्वारसूत्रं तथैव च २
आश्रयेत्किंचिदीशानीं मध्यं ज्ञात्वा दिशं बुधः
ईशानीमाश्रितं देवं पूजयन्ति दिवौकसः ३
आयुरारोग्यफलदमथोत्तरसमाश्रितम्
शुभं स्यादशुभं प्रोक्तमन्यथा स्थापनं बुधैः ४
अधः कूर्मशिला प्रोक्ता सदा ब्रह्मशिलाधिका
उपर्यवस्थिता तस्या ब्रह्मभागाधिका शिला ५
ततस्तु पिण्डिका कार्या पूर्वोक्तैर्मानलक्षणैः
ततः प्रक्षालितां कृत्वा पञ्चगव्येन पिण्डिकाम् ६
कषायतोयेन पुनर्मन्त्रयुक्तेन सर्वतः
देवतार्चाश्रयं मन्त्रं पिण्डिकासु नियोजयेत् ७
तत उत्थाप्य देवेशमुत्तिष्ठ ब्रह्मणेति च
आनीय गर्भभवनं पीठान्ते स्थापयेत्पुनः ८
अर्घ्यपाद्यादिकं तत्र मधुपर्कं प्रयोजयेत्
ततो मुहूर्तं विश्रम्य रत्नन्यासं समाचरेत् ९
वज्रमौक्तिकवैदूर्यशङ्खस्फटिकमेव च
पुष्परागेन्द्रनीलं च नीलं पूर्वादिदिक्क्रमात् १०
तालकं च शिलावज्रमञ्जनं श्याममेव च
काक्षी काशी समाक्षीकं गैरिकं चाऽऽदितः क्रमात् ११
गोधूमं च यवं तद्वत्तिलमुद्गं तथैव च
नीवारमथ श्यामाकं सर्षपं व्रीहिमेव च १२
न्यस्य क्रमेण पूर्वादि चन्दनं रक्तचन्दनम्
अगरुं चाञ्जनं चापि उशीरं च ततः परम् १३
वैष्णवीं सहदेवीं च लक्ष्मणां च ततः परम्
स्वर्लोकपालनाम्ना तु न्यसेदोंकारपूर्वकम् १४

सर्वबीजानि धातूंश्च रत्नान्योषधयस्तथा
काञ्चनं पद्मरागं तु पारदं पद्ममेव च १५
कूर्मं धरां वृषं तत्र न्यसेत्पूर्वादितः क्रमात्
ब्रह्मस्थाने तु दातव्याः संहताः स्युः परस्परम् १६
कनकं विद्रुमं ताम्रं कांस्यं चैवाऽऽरकूटकम्
रजतं विमलं पुष्पं लोहं चैव क्रमेण तु १७
काञ्चनं हरितालं च सर्वाभावेऽपि निक्षिपेत्
दद्याद्बीजौषाधेस्थाने सहदेवीं यवानपि १८
न्यासमन्त्रानतो वक्ष्ये लोकपालात्मकानिह
इन्द्रस्तु महसा दीप्तः सर्वदेवाधिपो महान् १९
वज्रहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः
आग्नेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयः शिखी २०
धूमकेतुरनाधृष्यस्तस्मै नित्यं नमो नमः
यमश्चोत्पलवर्णाभः किरीटी दण्डधृक्सदा २१
धर्मसाक्षी विशुद्धात्मा तस्मै नित्यं नमो नमः
निर्ऋतिस्तु पुमान्कृष्णः सर्वरक्षोधिपो महान् २२
खड्गहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः
वरुणो धवलो विष्णुः पुरुषो निम्नगाधिपः २३
पाशहस्तो महाबाहुस्तस्मै नित्यं नमो नमः
वायुश्च सर्ववर्णो वै सर्वगन्धवहः शुभः २४
पुरुषो ध्वजहस्तश्च तस्मै नित्यं नमो नमः
गौरो यश्च पुमान्सौम्यः सर्वौषधिसमन्वितः २५
नक्षत्राधिपतिः सोमस्तस्मै नित्यं नमो नमः
ईशानपुरुषः शुक्लः सर्वविद्याधिपो महान् २६
शूलहस्तो विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः
पद्मयोनिश्चतुर्मूर्तिर्वेदवासाः पितामहः २७

यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै नित्यं नमो नमः
योऽसावनन्तरूपेण ब्रह्माण्डं सचराचरम् २८
पुष्पवद्धारयेन्मूर्ध्नि तस्मै नित्यं नमो नमः
ओंकारपूर्वका ह्येते न्यासे बलिनिवेदने २९
मन्त्राः स्युः सर्वकार्याणां वृद्धिपुत्रफलप्रदाः
न्यासं कृत्वा तु मन्त्राणां पायसेनानुलेपितम् ३०
पटेनाऽऽच्छादयेच्छ्वभ्रं शुक्लेनोपरि यत्नतः
तत उत्थाप्य देवेशमिष्टदेशे तु शोभने ३१
ध्रुवा द्यौरिति मन्त्रेण श्वभ्रोपरि निवेशयेत्
ततः स्थिरीकृतस्यास्य हस्तं दत्त्वा तु मस्तके ३२
ध्यात्वा परमसद्भावाद्देवदेवं च निष्कलम्
देवव्रतं तथा सोमं रुद्रसूक्तं तथैव च ३३
आत्मानमीश्वरं कृत्वा नानाभरणभूषितम्
यस्य देवस्य यद्रूपं तद्ध्याने संस्मरेत्तथा ३४
अतसीपुष्पसंकाशं शङ्खचक्रगदाधरम्
संस्थापयामि देवेशं देवो भूत्वा जनार्दनम् ३५
अक्षरं दशबाहुं च चन्द्रार्धकृतशेखरम्
गणेशं वृषसंस्थं च स्थापयामि त्रिलोचनम् ३६
ऋषिभिः संस्तुतं देवं चतुर्वक्त्रं जटाधरम्
पितामहं महाबाहुं स्थापयाम्यम्बुजोद्भवम् ३७
सहस्रकिरणं शान्तमप्सरोगणसंयुतम्
पद्महस्तं महाबाहुं स्थापयामि दिवाकरम् ३८
देवमन्त्रांस्तथा रौद्रान्रुद्रस्य स्थापने जपेत्
विष्णोस्तु वैष्णवांस्तद्वद्ब्राह्मान्वै ब्रह्मणो बुध ३९
सौराः सूर्यस्य जप्तव्यास्तथाऽन्येषु तदाश्रयाः
वेदमन्त्रप्रतिष्ठा तु यस्मादानन्ददायिनी ४०

स्थापयेद्यं तु देवेशं तं प्रधानं प्रकल्पयेत्
तस्य पार्श्वस्थितानन्यान्संस्मरेत्परिवारितः ४१
गणं नन्दिमहाकालं वृषं भृङ्गिं रिटिं गुहम्
देवीं विनायकं चैव विष्णुं ब्रह्माणमेव च ४२
रुद्रं शक्रं जयन्तं च लोकपालान्समन्ततः
तथैवाप्सरसः सर्वा गन्धर्वगणगुह्यकाम् ४३
यो यत्र स्थाप्यते देवस्तस्य तान्परितः स्मरेत्
आवाहयेत्तथा रुद्रं मन्त्रेणानेन यत्नतः ४४
यस्य सिंहा रथे युक्ता व्याघ्रभूतास्तथोरगाः
ऋषयो लोकपालाश्च देवः स्कन्दस्तथा वृषः ४५
प्रियो गणो मातरश्च सोमो विष्णुः पितामहः
नागा यक्षाः सगन्धर्वा ये च दिव्या नभश्चराः ४६
तमहं त्र्यक्षमीशानं शिवं रुद्रमुमापतिम्
आवाहयामि सगणं सपत्नीकं वृषध्वजम् ४७
आगच्छ भगवन्रुद्रानुग्रहाय शिवो भव
शाश्वतो भव पूजां मे गृहाण त्वं नमो नमः ४८
ओं नमः स्वागतं भगवते नमः ओं नमः सोमाय सगणाय
सपरिवाराय प्रतिगृह्णातु भगवन्मन्त्रपूतमिदं
सर्वमर्घ्यपाद्यमाचमनीयमासनं ब्रह्मणाऽभिहितं नमो नमः स्वाहा
४९
ततः पुण्याहघोषेण ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः
स्नापयेत्तु ततो देवं दधिक्षीरघृतेन च ५०
मधुशर्करया तद्वत्पुष्पगन्धोदकेन च
शिवध्यानैकचित्तस्तु मन्त्रानेतानुदीरयेत् ५१
यज्ञाग्रतो दूरमुदेति ततो विराडजायत इति च
सहस्रशीर्षा पुरुष इति च

अभि त्वा शूर नोनुम इति च
पुरुष एवेदं सर्वमिति
त्रिपादूर्ध्वमिति
येनेदं भूतमिति
नत्वा वाँ अन्य इति ५२
सर्वांश्चैतान्प्रतिष्ठासु मन्त्राञ्जप्त्वा पुनःपुनः
चतुष्कृत्वः स्पृशेदद्भिर्मूले मध्ये शिरस्यपि ५३
स्थापिते तु ततो देवे यजमानोऽथ मूर्तिपम्
आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः ५४
दीनान्धकृपणांस्तद्वद्ये चान्ये समुपस्थिताः
ततस्तु मधुना देवं प्रथमेऽहनि लेपयेत् ५५
हरिद्रयाऽथ सिद्धार्थैर्द्वितीयेऽहनि तत्त्वतः
चन्दनेन यवैस्तद्वत्तृतीयेऽहनि लेपयेत् ५६
मनःशिलाप्रियङ्गुभ्यां चतुर्थेऽहनि लेपयेत्
सौभाग्यशुभदं यस्माल्लेपनं व्याधिनाशनम् ५७
परं प्रीतिकरं नृणामेतद्वेदविदो विदुः
कृष्णाञ्जनं तिलं तद्वत्पञ्चमेऽपि निवेदयेत् ५८
षष्ठे तु सघृतं दद्याच्चन्दनं पद्मकेसरम्
रोचनागरुपुष्पं तु सप्तमेऽहनि दापयेत् ५९
यत्र सद्योधिवासः स्यात्तत्र सर्वं निवेदयेत्
स्थितं न चालयेद्देवमन्यथा दोषभाग्भवेत् ६०
पूरयेत्सिकताभिस्तु निश्छिद्रं सर्वतो भवेत्
लोकपालस्य दिग्भागे यस्य संचलते विभुः ६१
तस्य लोकपतेः शान्तिर्देयाश्चेमाश्च दक्षिणाः
इन्द्राय वारणं दद्यात्काञ्चनं चाल्पवित्तवान् ६२
अग्नेः सुवर्णमेव स्याद्यमस्य महिषं तथा

अजं च काञ्चनं दद्यान्नैर्ऋतं राक्षसं प्रति ६३
वरुणं प्रति मुक्तानि सशुक्तीनि प्रदापयेत्
रीतिकं वायवे दद्याद्वस्त्रयुग्मेन सांप्रतम् ६४
सोमाय धेनुर्दातव्या राजतं वृषभं शिवे
यस्यां यस्यां संचलनं शान्तिः स्यात्तत्र तत्र तु ६५
अन्यथा तु भवेद्धोरं भयं कुलविनाशनम्
अचलं कारयेत्तस्मात्सिकताभिः सुरेश्वरम् ६६
अन्नं वस्त्रं च दातव्यं पुण्याहजयमङ्गलम्
त्रिपञ्च सप्तदश वा दिनानि स्यान्महोत्सवः ६७
चतुर्थेऽह्नि महास्नानं चतुर्थीकर्म कारयेत्
दक्षिणा च पुनस्तद्वद्देया तत्रातिभक्तितः ६८
देवप्रतिष्ठाविधिरेष तुभ्यं निवेदितः पापविनाशहेतोः
यस्माद्बुधैः पूर्वमनन्तमुक्तमनेकविद्याधरदेवपूज्यम् ६९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रतिष्ठानुकीर्तनं नाम
षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६६

अथ सप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि देवस्नपनमुत्तमम्
अर्घस्यापि समासेन शृणु त्वं विधिमुत्तमम् १
दध्यक्षतकुशाग्राणि क्षीरं दूर्वास्तथा मधु
यवाः सिद्धार्थकास्तद्वदष्टाङ्गोऽर्घः फलैः सह २
गजाश्वरथ्यावल्मीकवराहोत्खातमण्डलात्
अग्न्यगारात्तथा तीर्थाद्व्रजाद्गोमण्डलादपि ३
कुम्भे तु मृत्तिकां दद्यादुद्धृताऽसीतिमन्त्रवित्
शं नो देवीत्यपां मन्त्रमापो हि ष्ठेति वै तथा ४

सावित्र्याऽऽदाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम्
आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ५
तेजोऽसीति घृतं तद्वद्देवस्य त्वेति चोदकम्
कुशमिश्रं क्षिपेद्विद्वान्पञ्चगव्यं भवेत्ततः ६
स्नाप्याथ पञ्चगव्येन दध्ना शुद्धेन वै ततः
दधिकाव्णेतिमन्त्रेण कर्तव्यमभिमन्त्रणम् ७
आप्यायस्वेति पयसा तेजोऽसीति घृतेन च
मधुवातेति मधुना ततः पुष्पोदकेन च ८
सरस्वत्यै भैषज्येन कार्यं तस्याभिमन्त्रणम्
हिरण्याक्षेति मन्त्रेण स्नापयेद्रत्नवारिणा ९
कुशाम्भसा ततः स्नानं देवस्य त्वेति कारयेत्
फलोदकेन च स्नानमग्न आयाहि कारयेत् १०
ततस्तु गन्धतोयेन सावित्र्या चाभिमन्त्रयेत्
ततो घटसहस्रेण सहस्रार्धेन वा पुनः ११
तस्याप्यर्धेन वा कुर्यात्सपादेन शतेन वा
चतुःषष्ट्या ततोऽर्धेन तदर्धार्धेन वा पुनः १२
चतुर्भिरथवा कुर्याद्घटानामल्पवित्तवान्
सौवर्णै राजतैर्वाऽपि ताम्रैर्वा रीतिकोद्भवैः १३
कांस्यैर्वा पार्थिवैर्वाऽपि स्नपनं शक्तितो भवेत्
सहदेवी वचा व्याघ्री बला चातिबला तथा १४
शङ्खपुष्पी तथा सिंही ह्यष्टमी च सुवर्चला
महौषध्यष्टकं ह्येतन्महास्नानेषु योजयेत् १५
यवगोधूमनीवारतिलश्यामाकशालयः
प्रियङ्गवो व्रीहयश्च स्नानेषु परिकल्पिताः १६
स्वस्तिकं पद्मकं शङ्खमुत्पलं कमलं तथा
श्रीवत्सं दर्पणं तद्वन्नन्द्यावर्तमथाष्टकम् १७

एतानि गोमयैः कुर्यान्मृदा च शुभया ततः
पञ्चवर्णादिकं तद्वत्पञ्चवर्णं रजस्तथा १८
पूर्वाः कृष्णतिलान्दद्यान्नीराजनविधिर्मतः
एवं नीराजनं कृत्वा दद्यादाचमनं बुधः १९
मन्दाकिन्यास्तु यद्वारि सर्वपापापहं शुभम्
ततो वस्त्रयुगं दद्यान्मन्त्रेणानेन यत्नतः २०
देवसूत्रसमायुक्ते यज्ञदानसमन्विते
सर्ववर्णे शुभे देव वाससी ते विनिर्मिते २१
ततस्तु चन्दनं दद्यात्समं कर्पूरकुङ्कुमैः
इममुच्चारयेन्मन्त्रं दर्भपाणिः प्रयत्नतः २२
शरीरं ते न जानामि चेष्टां नैव च नैव च
मया निवेदितान्गन्धान्प्रतिगृह्य विलिप्यताम् २३
चत्वारिंशत्ततो दीपान्दद्याच्चैव प्रदक्षिणान्
त्वं सूर्यचन्द्रज्योतींषि विद्युदग्निस्तथैव च २४
त्वमेव सर्वज्योतींषि दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम्
ततस्त्वनेन मन्त्रेण धूपं दद्याद्विचक्षणः २५
वनस्पतिरसो दिव्यो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः
मया निवेदितो भक्त्या धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् २६
ततस्त्वाभरणं दद्यान्महाभूषाय ते नमः
अनेन विधिना कृत्वा सप्तरात्रं महोत्सवम् २७
देवकुम्भैस्ततः कुर्याद्यजमानोऽभिषेचनम्
चतुर्भिरष्टभिर्वाऽपि द्वाभ्यामेकेन वा पुनः २८
सपञ्चरत्नकलशैः सितवस्त्राभिवेष्टितैः
देवस्य त्वेति मन्त्रेण साम्ना चाऽऽथर्वणेन च २९
अभिषेके च ये मन्त्रा नवग्रहमखे स्मृताः
सिताम्बरधरः स्नात्वा देवान्संपूज्य यत्नतः ३०

स्थापकं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः
यज्ञभाण्डानि सर्वाणि मण्डपोपस्करादिकम् ३१
यच्चान्यदपि तद्गेहे तदाचार्याय दापयेत्
सुप्रसन्ने गुरौ यस्मात्तृप्यन्ति सर्वदेवताः ३२
नैतद्व्रिशीलेन च दाम्भिकेन न लिङ्गिना स्थापनमत्र कार्यम्
विप्रेण कार्यं श्रुतिपारगेण गृहस्थधर्माभिरतेन नित्यम् ३३
पाषण्डिनं यस्तु करोति भक्त्या विहाय विप्राञ्छ्रुतिधर्मयुक्तान्
गुरुं प्रतिष्ठादिषु तत्र नूनं कुलक्षयः स्यादचिरादपूज्यः ३४
स्थानं पिशाचैः परिगृह्यते वा अपूज्यतां यात्यचिरेण लोके
विप्रैः कृतं यच्छुभदं कुले स्यात्प्रपूज्यतां याति चिरं च कालम् ३५

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतास्नानं नाम
सप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६७

अथाष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

ऋषय ऊचुः
प्रासादाः कीदृशाः सूत कर्तव्या भूतिमिच्छता
प्रमाणं लक्षणं तद्वद्वद विस्तरतोऽधुना १
सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रासादविधिनिर्णयम्
वास्तौ परीक्षिते सम्यग्वास्तुदेहविचक्षणः २
वास्तूपशमनं कुर्यात्समिद्भिर्बलिकर्मणा
जीर्णोद्धारे तथोद्याने तथा गृहनिवेशने ३
नवप्रासादभवने प्रासादपरिवर्तने
द्वाराभिवर्तने तद्वत्प्रासादेषु गृहेषु च ४
वास्तूपशमनं कुर्यात्पूर्वमेव विचक्षणः
एकाशीतिपदं लिख्य वास्तुमध्ये च पृष्ठतः ५

होमस्त्रिमेखले कार्यः कुण्डे हस्तप्रमाणके
यवैः कृष्णतिलैस्तद्वत्समिद्भिः क्षीरवृक्षजैः ६
पालाशैः खादिरैश्चापि मधुसर्पिःसमन्वितैः
कुशदूर्वामयैर्वाऽपि मधुसर्पिःसमन्वितैः ७
कार्यस्तु पञ्चभिर्बिल्वैर्बिल्वबीजैरथापि वा
होमान्ते भक्ष्यभोज्यैस्तु वास्तुदेशे बलिं हरेत् ८
तद्वद्विशेषनैवेद्यमेवं दद्यात्क्रमेण तु
ईशकोणे घृताक्तं तु शिखिने विनिवेदयेत् ९
ओदनं सफलं दद्यात्पर्जन्याय घृतान्वितम्
जयाय च ध्वजान्पीतान्पैष्टं कूर्मं च संन्यसेत् १०
इन्द्राय पञ्चरत्नानि पैष्टं च कुलिशं तथा
वितानकं च सूर्याय धूम्रं सक्तुं तथैव च ११
सत्याय घृतगोधूमं मत्स्यं दद्याद्भृशाय च
शष्कुलीश्चान्तरिक्षाय दद्यात्सक्तूंश्च वायवे १२
लाजाः पूष्णे तु दातव्या वितथे चणकौदनम्
गृहक्षताय मध्वन्नं यमाय पिशितौदनम् १३
गन्धौदनं च गन्धर्वे भृङ्गराजस्य भृङ्गिकाम्
मृगाय यावकं दद्यात्पितृभ्यः कृसरा मता १४
दौवारिके दन्तकाष्ठं पैष्टं कृष्णबलिं तथा
सुग्रीवेऽपूपकं दद्यात्पुष्पदन्ताय पायसम् १५
कुशस्तम्बेन संयुक्तं तथा पद्मं च वारुणे
पिष्टं हिरण्मयं दद्यादसुराय सुरा मता १६
घृतौदनं च शोषाय यवान्नं पापयक्ष्मणे
घृतलड्डुकांस्तु रोगाय नागे पुष्पफलानि च १७
सर्पिर्मुख्याय दातव्यं मुद्गौदनमतः परम्
भल्लाटस्थानके दद्यात्सोमाय घृतपायसम् १८

भगाय शालिकं पिष्टमदित्यै पोलिकास्तथा
दित्यै तु पूरिका दद्यादित्येवं बाह्यतो बलिः १९
क्षीरं यमाय दातव्यमापवत्साय वै दधि
सावित्रे लड्डुकान्दद्यात्समरीचं कुशौदनम् २०
सवितुर्गुडपूपांश्च जयाय घृतचन्दनम्
विवस्वते पुनर्दद्याद्रक्तचन्दनपायसम् २१
हरितालौदनं दद्यादिन्द्राय घृतसंयुतम्
घृतौदनं च मित्राय रुद्राय घृतपायसम् २२
आमं पक्वं तथा मांसं देयं स्याद्राजयक्ष्मणे
पृथ्वीधराय मांसानि कूष्माण्डानि च दापयेत् २३
शर्करापायसं दद्यादर्यम्णे पुनरेव हि
पञ्चगव्यं यवांश्चैव तिलाक्षतमयं चरुम् २४
भक्ष्यं भोज्यं च विविधं ब्रह्मणे विनिवेदयेत्
एवं संपूजिता देवाः शान्तिं कुर्वन्ति ते सदा २५
सर्वेभ्यः काञ्चनं दद्याद्ब्राह्मणे गां पयस्विनीम्
राक्षसीनां बलिर्देयः अपि यादृग्यथा शृणु २६
मांसौदनं घृतं पद्मकेसरं रुधिरान्वितम्
ईशानभागमाश्रित्य चरक्यै विनिवेदयेत् २७
मांसौदनं च रुधिरं हरिद्रौदनमेव च
आग्नेयीं दिशमाश्रित्य विदार्यै विनिवेदयेत् २८
दध्योदनं सरुधिरमस्थिखण्डैश्च संयुतम्
पीतरक्तं बलिं दद्यात्पूतनायै सरक्षसे २९
वायव्यां पापराक्षस्यै मत्स्यमांसं सुरासवम्
पायसं चापि दातव्यं स्वनाम्ना सर्वतः क्रमात् ३०
नमस्कारान्तयुक्तेन प्रणवाद्येन संयुतः
ततः सर्वौषधीस्नानं यजमानस्य कारयेत् ३१

द्विजान्सुपूजयेद्भक्त्या ये चान्ये गृहमागताः
एतद्वास्तूपशमनं कृत्वा कर्म समारभेत् ३२
प्रासादभवनोद्यानप्रारम्भे विनिवर्तने
पुरवेश्मप्रवेशेषु सर्वदोषापनुत्तये ३३
रक्षोघ्नपावमानेन सूक्तेन भवनादिकम्
नृत्यमङ्गलवाद्येन कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ३४
अनेन विधिना यस्तु प्रतिसंवत्सरं बुधः
गृहे वाऽऽयतने कुर्यान्न स दुःखमवाप्नुयात् ३५
न च व्याधिभयं तस्य न च बन्धुधनक्षयः
जीवेद्वर्षशतं स्वर्गे कल्पमेकं च तिष्ठति ३६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुदोषोपशमनं
नामाष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६८

अथैकोनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

सूत उवाच
एवं वास्तुबलिं कृत्वा भजेत्षोडशभागिकम्
तस्य मध्ये चतुर्भिस्तु भागैर्गर्भं तु कारयेत् १
भागद्वादशकं सार्धं ततस्तु परिकल्पयेत्
चतुर्दिक्षु तथा ज्ञेयं निर्गमं तु ततो बुधैः २
चतुर्भागेन भित्तीनामुच्छ्रायः स्यात्प्रमाणतः
द्विगुणः शिखरोच्छ्रायो भित्त्युच्छ्रायप्रमाणतः ३
शिखरार्धस्य चार्धेन विधेया तु प्रदक्षिणा
गर्भसूत्रद्वयं चाग्रे विस्तारो मण्डपस्य तु ४
आयतः स्यात्त्रिभिर्भागैर्भद्रयुक्तः सुशोभनः
पञ्चभागेन संभज्य गर्भमानं विचक्षणः ५
भागमेकं गृहीत्वा तु प्राग्ग्रीवं कल्पयेद्बुधः

गर्भसूत्रसमो भागादग्रतो मुखमण्डपः ६
एतत्सामान्यमुद्दिष्टं प्रासादस्येह लक्षणम्
तथाऽन्यं तु प्रवक्ष्यामि प्रासादं लिङ्गमानतः ७
लिङ्गपूजाप्रमाणेन कर्तव्या पीठिका बुधैः
पिण्डिकार्धेन भागः स्यात्तन्मानेन तु भित्तयः ८
बाह्यभित्तिप्रमाणेन उत्सेधस्तु भवेत्पुनः
भित्त्युच्छ्रायात्तु द्विगुणः शिखरस्य समुच्छ्रयः ९
शिखरस्य चतुर्भागात्कर्तव्या च प्रदक्षिणा
प्रदक्षिणायास्तु समस्त्वग्रतो मण्डपो भवेत् १०
तस्य चार्धेन कर्तव्यस्त्वग्रतो मुखमण्डपः
प्रासादान्निर्गतौ कार्यौ कपोलौ गर्भमानतः ११
ऊर्ध्वं भित्त्युच्छ्रयात्तस्य मञ्जरीं तु प्रकल्पयेत्
मञ्जर्याश्चार्धभागेन शुकनासां प्रकल्पयेत् १२
ऊर्ध्वं तथाऽर्धभागेन वेदीबन्धो भवेदिह
वेद्याश्चोपरि यच्छेषं कण्ठश्चामलसारकः १३
एवं विभज्य प्रासादं शोभनं कारयेद्बुधः
अथान्यच्च प्रवक्ष्यामि प्रासादस्येह लक्षणम् १४
गर्भमानप्रमाणेन प्रासादं शृणुत द्विजाः
विभज्य नवधा गर्भं मध्ये स्याल्लिङ्गपीठिका १५
पादाष्टकं तु रुचिरं पार्श्वतः परिकल्पयेत्
मानेन तेन विस्तारो भित्तीनां तु विधीयते १६
पादं पञ्चगुणं कृत्वा भित्तीनामुच्छ्रयो भवेत्
स एव शिखरस्यापि द्विगुणः स्यात्समुच्छ्रयः १७
चतुर्धा शिखरं भज्य अर्धभागद्वयस्य तु
शुकनासं प्रकुर्वीत तृतीये वेदिका मता १८
कण्ठमामलसारं तु चतुर्थे परिकल्पयेत्

कपोलयोस्तु संहारो द्विगुणोऽत्र विधीयते १९
शोभनैः पत्रवल्लीभिरराडकैश्च विभूषितः
प्रासादोऽयं तृतीयस्तु मया तुभ्यं निवेदितः २०
सामान्यमपरं तद्वत्प्रासादं शृणुत द्विजाः
त्रिभेदं कारयेत्क्षेत्रं यत्र तिष्ठन्ति देवताः २१
रथाङ्कस्तेन मानेन बाह्यभागविनिर्गतः
नेमी पादेन विस्तीर्णा प्रासादस्य समन्ततः २२
गर्भं तु द्विगुणं कुर्यात्तस्य मानं भवेदिह
स एव भित्तेरुत्सेधा द्विगुणः शिखरो मतः २३
प्राग्ग्रीवः पञ्चभागेन निष्कासस्तस्य चोच्यते
कारयेत्सुषिरं तद्वत्प्राकारस्य त्रिभागतः २४
प्राग्ग्रीवं पञ्चभागेन निष्काषेण विशेषतः
कुर्याद्वा पञ्चभागेन प्राग्ग्रीवं कर्णमूलतः २५
स्थापयेत्कनकं तत्र गर्भान्ते द्वारमूलतः
एवं तु त्रिविधं कुर्याज्ज्येष्ठमध्यकनीयसम् २६
लिङ्गमानानुभेदेन रूपभेदेन वा पुनः
एते समासतः प्रोक्ता नामतः शृणुताधुना २७
मेरुमन्दरकैलासकुम्भसिंहमृगास्तथा
विमानच्छन्दकस्तद्वच्चतुरस्त्रस्तथैव च २८
अष्टास्त्रः षोडशास्त्रश्च वर्तुलः सर्वभद्रकः
सिंहास्यो नन्दनश्चैव नन्दिवर्धनकस्तथा २९
हंसो वृषः सुवर्णेशः पद्मकोऽथ समुद्रकः
प्रासादा नामतः प्रोक्ता विभागं शृणुत द्विजाः ३०
शतशृङ्गश्चतुर्द्वारो भूमिकाषोडशोच्छ्रितः
नानाविचित्रशिखरो मेरुः प्रासाद उच्यते ३१
मन्दरो द्वादश प्रोक्तः कैलासो नवभूमिकः

विमानच्छन्दकस्तद्वदनेकशिखराननः ३२
स चाष्टभूमिकस्तद्वत्सप्तभिर्नन्दिवर्धनः
विषाणकसमायुक्तो नन्दनः स उदाहृतः ३३
षोडशास्त्रसमायुक्तो नानारूपसमन्वितः
अनेकशिखरस्तद्वत्सर्वतोभद्र उच्यते ३४
चित्रशालासमोपेतो विज्ञेयः पञ्चभूमिकः
वलभीच्छन्दकस्तद्वदनेकशिखराननः ३५
वृषस्योच्छ्रायतस्तुल्यो मण्डलश्चास्त्रवर्जितः
सिंहः सिंहाकृतिर्ज्ञेयो गजो गजसमस्तथा ३६
कुम्भः कुम्भाकृतिस्तद्वद्भूमिकानवकोच्छ्रयः
अङ्गुलीपुटसंस्थानः पञ्चाण्डकविभूषितः ३७
षोडशास्त्रः समन्ताच्च विज्ञेयः स समुद्गकः
पार्श्वयोश्चन्द्रशालेऽस्य उच्छ्रायो भूमिकाद्वयम् ३८
तथैव पद्मकः प्रोक्त उच्छ्रायो भूमिकात्रयम्
षोडशास्त्रः स विज्ञेयो विचित्रशिखरः शुभः ३९
मृगराजस्तु विख्यातश्चन्द्रशालो विभूषितः
प्राग्ग्रीवेण विशालेन भूमिकासु षडुन्नतः ४०
अनेकश्चन्द्रशालश्च गजः प्रासाद इष्यते
पर्यस्तगृहराजो वै गरुडो नाम नामतः ४१
सप्तभूम्युच्छ्रयस्तद्वच्चन्द्रशालात्रयान्वितः
भूमिकाषडशीतिस्तु बाह्यतः सर्वतो भवेत् ४२
तथाऽन्यो गरुडस्तद्वदुच्छ्रयाद्दशभूमिकः
पद्मकः षोडशास्त्रस्तु भूमिद्वयमथाधिकः ४३
पद्मतुल्यप्रमाणेन श्रीवृक्षक इति स्मृतः
पञ्चाण्डको द्विभूमिश्च गर्भे हस्तचतुष्टयम् ४४
वृषो भवति नाम्नाऽयं प्रासादः सार्वकामिकः

सप्तकाः पञ्चकाश्चैव प्रासादा वै मयोदिताः ४५
सिंहास्येन समा ज्ञेया ये चान्ये तत्प्रमाणकाः
चन्द्रशालैः समोपेताः सर्वे प्राग्ग्रीवसंयुताः
ऐष्टका दारवाश्चैव शैला वा स्युः सतोरणाः ४६
मेरुः पञ्चाशद्धस्तः स्यान्मन्दरः पञ्चहीनकः
चत्वारिंशत्तु कैलासश्चतुस्त्रिंशद्विमानकः ४७
नन्दिवर्धनकस्तद्वद्द्वात्रिंशत्समुदाहृतः
त्रिंशता नन्दनः प्रोक्तः सर्वतोभद्रकस्तथा ४८
वर्तुलः पद्मकश्चैव विंशद्धस्त उदाहृतः
गजः सिंहश्च कुम्भश्च वलभीच्छन्दकस्तथा ४९
एते षोडशहस्ताः स्युश्चत्वारो देववल्लभाः
कैलासो मृगराजश्च विमानच्छन्दको मतः ५०
एते द्वादशहस्ताः स्युरेतेषामिह मन्मतम्
गरुडोऽष्टकरो ज्ञेयो हंसो दश उदाहृतः ५१
एवमेतं प्रमाणेन कर्तव्याः शुभलक्षणाः
यक्षराक्षसनागानां मातृहस्तात्प्रशस्यते ५२
तथा मेर्वादयः सप्त ज्येष्ठलिङ्गे शुभावहाः
श्रीवृक्षकादयश्चाष्टौ मध्यमस्य प्रकीर्तिताः ५३
तथा हंसादयः पञ्च कन्यसे शुभदा मताः
वलभीच्छन्दके गौरी जटामुकुटधारिणी ५४
वरदाऽभयदा तद्वत्साक्षसूत्रकमण्डलुः
गृहे तु रक्तमुकुटा उत्पलाङ्कुशधारिणी
वरदाऽभयदा चापि पूजंनीया सभर्तृका ५५
तपोवनस्थामितरां तां तु संपूजयेद्बुधः
देव्या विनायकस्तद्वद्वलभीच्छन्दके शुभः ५६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रासादानुकीर्तनं

अथ सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

अथातः संप्रवक्ष्यामि मण्डपानां तु लक्षणम्
मण्डपप्रवरान्वक्ष्ये प्रासादस्यानुरूपतः १
विविधा मण्डपाः कार्या ज्येष्ठमध्यकनीयसः
नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः २
पुष्पकः पुष्पभद्रश्च सुव्रतोऽमृतनन्दनः
कौशल्यो बुद्धिसंकीर्णो गजभद्रो जयावहः ३
श्रीवत्सो विजयश्चैव वास्तुकीर्तिः श्रुतिंजयः
यज्ञभद्रो विशालश्च सुश्लिष्टः शत्रुमर्दनः ४
भागपञ्चो नन्दनश्च मानवो मानभद्रकः
सुग्रीवो हरितश्चैव कर्णिकारः शतर्धिकः ५
सिंहश्च श्यामभद्रश्च सुभद्रश्च तथैव च
सप्तविंशतिराख्याता लक्षणं शृणुत द्विजाः ६
स्तम्भा यत्र चतुःषष्टिः पुष्पकः समुदाहृतः
द्विषष्टिः पुष्पभद्रस्तु षष्टिः सुव्रत उच्यते ७
अष्टपञ्चाशकस्तम्भः कथ्यतेऽमृतनन्दनः
कौशल्यः षट् च पञ्चाशच्चतुष्पञ्चाशता पुनः ८
नाम्ना तु बुद्धिसंकीर्णो द्विहीनो गजभद्रकः
जयावहस्तु पञ्चाशच्छ्रीवत्सस्तद्विहीनकः ९
विजयस्तद्विहीनः स्याद्वास्तुकीर्तिस्तथैव च
द्वाभ्यामेव प्रहीयेत ततः श्रुतिंजयोऽपरः १०
चत्वारिंशद्यज्ञभद्रस्तद्विहीनो विशालकः
षट्त्रिंशच्चैव सुश्लिष्टो द्विहीनः शत्रुमर्दनः ११

द्वात्रिंशद्भागपञ्चस्तु त्रिंशद्भिर्नन्दनः स्मृतः
अष्टाविंशन्मानवस्तु मानभद्रो द्विहीनकः १२
चतुर्विंशस्तु सुग्रीवो द्वाविंशो हरितो मतः
विंशतिः कर्णिकारः स्यादष्टादश शतर्धिकः १३
सिंहो भवेद्विहीनश्च श्यामभद्रो द्विहीनकः
सुभद्रस्तु तथा प्रोक्तो द्वादशस्तम्भसंयुतः १४
मण्डपाः कथितास्तुभ्यं यथावल्लक्षणान्विताः
त्रिकोणं वृतमर्द्धेन्दुमष्टकोणं द्विरष्टकम् १५
चतुष्कोणं तु कर्तव्यं संस्थानं मण्डपस्य तु
राज्यं च विजयश्चैव आयुर्वर्धनमेव च १६
पुत्रलाभः श्रियः पुष्टिस्त्रिकोणादिक्रमाद्भवेत्
एवं तु शुभदाः प्रोक्ताश्चान्यथा त्वशुभावहाः १७
चतुःषष्टिपदं कृत्वा मध्ये द्वारं प्रकल्पयेत्
विस्ताराद्द्विगुणोच्छ्रायं तत्त्रिभागः कटिर्भवेत् १८
विस्तारार्धो भवेद्गर्भो भित्तयोऽन्याः समन्ततः
गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं त्रिगुणमायतम् १९
तथा द्विगुणविस्तीर्णमुखस्तद्वदुदुम्बरः
विस्तारपादप्रतिमं बाहुल्यं शाखयोः स्मृतम् २०
त्रिपञ्चसप्तनवभिः शाखाभिर्द्वारमिष्यते
कनिष्ठमध्यमं ज्येष्ठं यथायोगं प्रकल्पयेत् २१
अङ्गुलानां शतं सार्धं चत्वारिंशत्तथोन्नतम्
त्रिंशद्विंशोत्तरं चान्यद्धन्यमुत्तममेव च २२
शतं चाशीतिसहितं वातनिर्गमने भवेत्
अधिकं दशभिस्तद्वत्तथा षोडशभिः शतम् २३
शतमानं तृतीयं च नवत्याऽशीतिभिस्तथा
दश द्वाराणि चैतानि क्रमेणोक्तानि सर्वदा २४

अन्यानि वर्जनीयानि मानसोद्वेगदानि तु
द्वारवेधं प्रयत्नेन सर्ववास्तुषु वर्जयेत् २५
वृक्षकोणभ्रमिद्वारस्तम्भकूपध्वजादिभिः
कुडचश्वभ्रेण वा विद्धं द्वारं न शुभदं भवेत् २६
क्षयश्च दुर्गतिश्चैव प्रवासः क्षुद्भयं तथा
दौर्भाग्यं बन्धनं रोगो दारिद्र्यं कलहं तथा २७
विरोधश्चार्थनाशश्च सर्वं वेधाद्भवेत्क्रमात्
पूर्वेण फलिनो वृक्षाः क्षीरवृक्षास्तु दक्षिणे २८
पश्चिमेन जलं श्रेष्ठं पद्मोत्पलविभूषितम्
उत्तरे सरलैस्तालैः शुभा स्यात्पुष्पवाटिका २९
सर्वतस्तु जलं श्रेष्ठं स्थिरमस्थिरमेव च
पार्श्वतश्चापि कर्तव्यं परिवारादिकालयम् ३०
याम्ये तपोवनस्थानमुत्तरे मातृकागृहम्
महानसं तथाऽऽग्नेये नैर्ऋत्येऽथ विनायकम् ३१
वारुणे श्रीनिवासस्तु वायव्ये गृहमालिका
उत्तरे यज्ञशाला तु निर्माल्यस्थानमुत्तरे ३२
वारुणे सोमदैवत्ये बलिनिर्वपणं स्मृतम्
पुरतो वृषभस्थानं शेषे स्यात्कुसुमायुधः ३३
जलवापी तथैशाने विष्णुस्तु जलशाय्यपि
एवमायतनं कुर्यात्कुण्डमण्डपसंयुतम् ३४
घण्टावितानकसतोरणचित्रयुक्तं नित्योत्सवप्रमुदितेन जनेन सार्धम्
यः कारयेत्सुरगृहं विविधध्वजाङ्कं श्रीस्तं न मुञ्चति सदा दिवि
पूज्यते च ३५
एवं गृहार्चनविधावपि शक्तितः स्यात्संस्थापनं
सकलमन्त्रविधानयुक्तम्
गोवस्त्रकाञ्चनहिरण्यधराप्रदानं देयं गुरुद्विजवरेषु तथाऽन्नदानम् ३६